

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В НАЦІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

О.В.Железняк

(старший викладач, Одеський національний університет ім. І.І Мечникова)

У статті розкрито деякі особливості стратегій інтеграції гендерного підходу в національну систему середньої освіти. Конкретизовано причини, що стримують цей процес. Окреслено завдання, які сприяють створенню умов, необхідних для здійснення гендерного виховання учнів.

В статье раскрыты некоторые особенности стратегий интеграции гендерного подхода в национальную систему среднего образования. Конкретизированы причины, сдерживающие данный процесс. Намечены задачи, способствующие созданию условий, необходимых для осуществления гендерного воспитания учащихся.

Інтеграція гендерного підходу в національну систему загальної середньої освіти на сучасному етапі є вкрай необхідною, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві є одним із індикаторів його визнання як цивілізованого, що стоїть перед європейським вибором. Тому вже зараз постає нагальна потреба в забезпеченні гендерної рівності в нашому суспільстві, що вимагає нового світогляду, згідно з яким стереотипне сприйняття жінок і чоловіків має бути замінене на пріоритети розвитку їхнього особистісного потенціалу. Інтеграція гендерного підходу в сучасну середню освіту надасть реальної можливості випускникам шкіл з повагою ставитись і до розкриття свого особистісного потенціалу, і до визнання рівноправної його реалізації іншою особою, незалежно від статі.

Водночас, незважаючи на розпочаті інноваційні перетворення в галузі демократизації й гуманізації національної системи освіти, питання інтеграції гендерного підходу в загальноосвітню школу ще не знайшло свого належного науково-теоретичного обґрунтування і відповідного методичного забезпечення. Це пояснюється недостатньою обґрунтованістю самих концептуальних завдань гендерного підходу як нової методології наукових досліджень у галузі психології і педагогіки вищої школи, а також інерційністю ідей застарілої парадигми професійного виховання психолого-педагогічних кадрів для сучасної освітньої галузі, в межах якої було розроблено чинні навчальні плани і програми. Подоланню означеної суперечності сприятимуть дослідження з гендерної проблематики, зокрема ті, що розкривають сутність і методологію гендерного підходу, шляхи, умови і засоби його інтеграції у середні навчальні заклади національної системи освіти.

Мета статті полягає у розкритті стратегії інтеграції гендерного підходу в національній системі середньої загальної освіти.

Вивчення досвіду інтеграції гендерного підходу в національну систему вищої освіти засвідчило, що це здійснюється згідно з двома стратегіями, умовно названими як „адміністративна”, що передбачає шлях зверху вниз (від адміністрації вищих навчальних закладів до викладачів), і „самодіяльна”, що передбачає шлях знизу вгору (від викладачів до адміністрації). Так, під час реалізації адміністративної стратегії спостерігається підвищення зацікавленості гендерною проблематикою прогресивно мислячих адміністраторів (директора, заступників директора з навчально-виховної роботи, завідувачів предметних кафедр), які, прагнучи того, щоб навчальний заклад відповідав світовому освітньому рівню й успішно інтегрував у світовий освітній простір, доручають комусь із викладачів розробити цикл спецкурсів з гендерної тематики і розпочати їх апробацію на аудиторії учнів у вигляді

інноваційної освітньої практики. При цьому, керуючись ідеєю, що в розвинених зарубіжних країнах гендерні дослідження давно й успішно інтегрували в їх національні системи освіти, адміністратори здійснюють безперервний контроль за ходом і результатами впровадження ідей гендерного підходу в зміст середньої загальної освіти, широко рекламуючи накопичений педагогічний досвід через різні системи комунікацій.

Так, якщо нині в більшості українських вищих навчальних закладів гендерні навчальні курси мають статус авторських спецкурсів, розроблених і впроваджених окремими викладачами-новаторами, будучи вже включеними в обов'язковий стандарт навчального плану (в цьому контексті створено базові курси „Основи теорії гендера”, „Гендерна педагогіка” (автор В.Кравець) і „Гендерна психологія” (автори О.Кікінежди, Т.Говорун), програму «Гендерне виховання учнів» (автор О.С.Цокур, І.Іванова), які було ухвалено й рекомендовано для впровадження в масову практику вищої педагогічної школи Міністерством освіти і науки України 2003 р. (1, 45)), то в середній школі досить рідко застосовуються гендерні інновації (С.Вихор).

При цьому для забезпечення якісного викладання гендерних курсів адміністрацією вищого навчального закладу було проведено відповідні навчально-методичні семінари та науково-практичну конференцію „Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи” для спеціалістів, орієнтованих на гендерну проблематику в галузі психології та педагогіки. Основними цілями цих заходів були: підвищення гендерної кваліфікації спеціалістів вищої школи; підготовка й апробація навчально-методичних матеріалів для проведення лекційних, семінарських та практичних занять; обмін передовим педагогічним досвідом щодо впровадження гендерних ідей у практику сучасного вищого педагогічного навчального закладу. Тому не випадково в програму семінарів було включено такі форми роботи слухачів, як-от: лекції провідних спеціалістів у галузі гендерної теорії; повідомлення викладачів, які мають досвід гендерної освіти у вищій та середній школі; круглий стіл з проблем роздільного за статтю навчання; психологічні тренінги; Інтернет-семінари.

Як наслідок, зусиллями активних членів гендерних студій було розроблено навчально-методичне забезпечення лекційних і практичних занять з гендерної психології і гендерної педагогіки з відповідними їм рекомендаціями для викладачів. Зокрема, знайшли висвітлення такі теми: „Що таке гендер?”, „Дослідження гендерних уявлень студентів”, „Гендерний аспект взаємозв'язку біологічних та психологічних характеристик особистості”, „Сутність гендерної і сексуальної соціалізації”, „Роль батька й матері у вихованні дитини”, „Гендерні характеристики особистості”, „Сутність гендерної ідентичності”, „Гендерні стереотипи: віковий аспект”, „Дослідження гендерної ідентичності і гендерних стереотипів особистості”, „Соціально-психологічний аналіз гендерних ролей”, „Прикладні аспекти гендерної психології”, „Сексуальність: стереотипи і реальність”, „Сприйняття гомосексуальності”, „Дискримінація і сексизм”, „Гендерні дослідження в сучасній педагогіці і психології” тощо.

Навпаки, як зазначає І.Мунтян (2, 59), у випадку реалізації самодіяльної стратегії інтеграції ідей гендерного підходу в освітню практику вищого навчального закладу, що спостерігається частіше, інноваційна пропозиція походить від окремого ініціативного викладача чи групи його колег, які розробляють авторські програми спеціалізованих гендерних курсів і відповідне їм навчально-методичне забезпечення, пропонуючи студентам взяти участь у роботі факультативу, спецкурсу чи гендерної студії. Засобами залучення студентів і формування в них стійкого пізнавального інтересу до гендерних проблем починає складатися певне товариство однодумців, презентація авторських чи колективних гендерних проектів у вигляді повідомлень про результати проведених досліджень у плані виконання завдань курсових і дипломних робіт відбувається на наукових студентських конференціях і семінарах. У разі успішності подібних заходів щодо пропаганди гендерних ідей та збільшення масовості участі в них викладачів і аспірантів, магістрантів і студентів адміністратори вищих навчальних закладів, проникаючись інтересом й усвідомлюючи значущість гендерного компонента вищої освіти майбутніх спеціалістів, починають підтримувати викладачів-новаторів у розповсюдженні гендерних знань.

Як ілюстрацію наведемо дані про способи реалізації самодіяльної стратегії в реалізації ідей гендерного підходу в практиці викладання курсу історії на прикладі науково-дослідницької та організаційно-педагогічної діяльності доцента кафедри історії Одеської національної академії харчових технологій Л.Смоляр. Так, займаючись дослідженням жіночої проблематики з 1984 р., вона захистила кандидатську дисертацію, опублікувала монографію „Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX століття: сторінки історії”, на початку 90-х років стала головою Гендерного Бюро ПРООН та однією з організаторів проведення міжнародних конференцій „Жіночий рух в Україні: історія і сучасність” (1994 р.), „Жінки України: сучасний статут і перспективи” (1995 р.), „Жіночих наукових читань” (1997 р.), а також членом експертної групи Перших Парламентських слухань щодо становища жінок в Україні та Гендерної Ради при Міністерстві у справах сім’ї та молоді, вона перша в м.Одесі розробила й упровадила в навчально-виховний процес вищої школи гендерно орієнтовані спецкурси: „Жінка в історії України”, „Жінка і політика”, „Гендерні стереотипи”. Понад десять років Л.Смоляр, організовуючи щоквартальні методологічні та методичні семінари з удосконалення гендерних досліджень і викладання гендерних курсів, сприяла популяризації ідей гендерного підходу в плані його інтеграції в навчально-виховний процес вищого навчального закладу. Однак, заклавши потужну науково-дослідницьку та дидактичну основу для впровадження гендерного компонента у зміст освіти студентів харчової академії, її інноваційний науково-педагогічний досвід через інерцію адміністрації цього ВНЗ не був підтверджений на відповідному рівні. Як наслідок, інтеграція гендерного підходу в умовах Одеської харчової академії далі творчої ініціативи Л.Смоляр не була здійснена, дотепер відтворюється в межах авторської самодіяльної стратегії.

Характерним є й те, що незалежно від типу стратегії інтеграції гендерної проблематики у зміст навчально-виховного процесу конкретного вищого навчального закладу, з моменту накопичення певного досвіду у викладанні курсів гендерної тематики закономірно виникає потреба в їх інституалізації в межах окремих факультетів або всього навчального закладу. Останнє здебільшого виявляється в глобальному чи локальному масштабі. Глобальна траєкторія в інституалізації гендерного підходу в рамках конкретного вищого навчального закладу орієнтована на інтенсивну взаємодію новаторів з представниками різних структур усередині його і за його межами. Це знаходить свій вияв у вигляді проведення теоретичних семінарів і науково-практичних конференцій з гендерної тематики, створення творчих груп студентів і викладачів, котрі цікавляться дослідженням гендерних проблем, залучення їх до роботи з реалізації проектів, затверджених у гендерних студіях, лабораторіях і центрах, а також у жіночих і громадських організаціях, зарубіжних фондах, що підтримують ідеї гендерної демократії і рівності, публікацій статей і різних матеріалів за результатами проведення гендерних досліджень у різних популярних і спеціалізованих виданнях.

При цьому глобальна траєкторія передбачає реалізацію міждисциплінарного підходу у викладанні дисциплін з гендерною тематикою, що забезпечується не простим залученням до їх викладання спеціалістів різних галузей знання, а інтеграції цих знань на підставі множинної, але єдиної методології.

У цьому зв’язку відзначимо, що саме по глобальній траєкторії інтеграції ідей гендерного підходу у викладання суспільних наук пішли організатори „Програми підготовки викладачів з гендерних досліджень”, яка була реалізована Харківським і Московським центрами гендерних досліджень. Зокрема, внаслідок роботи двотижневої навчальної сесії на базі Московської академії народного господарства при Уряді РФ у 2000 р. зусиллями слухачів, залучених до участі в Конкурсі навчальних програм з гендерної освіти, організованому за підтримки Інституту „Відкрите товариство” в межах Жіночої мережної програми (Фонд Сороса), було розроблено авторські програми гендерно орієнтованих курсів, що мають адресне призначення для спеціальностей:

- філософія (Кукаренко Н.Н. „Історія філософії в гендерній перспективі”; Ладикіна Т.А. „Філософія фемінізму”);

- політологія (Борисова Н.В. „Гендерний підхід у вивченні політики”; Козлова Н.Н. „Жінка і політика”; Фофанова К.В. „Гендер і соціальна політика”);

- історія (Ахметова Г.Ф. „Башкирська жінка і сучасне місто: проблема соціокультурної адаптації”; Михальченко М.Л. „Основи гендерних досліджень”; Чикалова І.Р. „Вступ до основ гендерних досліджень”);

- соціологія (Білоусова М.П. „Гендерні дослідження в соціології”; Бондаренко Л.Ю. „Соціологія гендера”; Досина Н.В. „Методологія і методика гендерних досліджень”; Луковицька Е.Г. „Гендерна соціологія”; Рибцова Л.Л. „Соціологія гендерних стосунків”; Чешкова А.Ф. „Основи гендерної соціології”);

- економіка (Косигіна Л.В. „Гендерний вимір зайнятості і ринку праці”; Монахова Ю.А. „Жінки і праця: гендерні аспекти зайнятості”; Попкова Л.Н. „Індустріальна цивілізація в гендерному вимірі”);

- психологія (Клецина І.С. „Психологія гендерних стосунків”; Ходирева Н.В. „Гендерні проблеми в психології”).

Акцентуємо на тому, що за підтримки Канадсько-українського гендерного фонду Міністерством освіти і науки України у 2004 році було оголошено конкурс на кращі авторські програми гендерної тематики за різними напрямками.

На відміну від глобального масштабу в інтеграції ідей гендерного підходу у практику навчально-виховного процесу вищої школи, локальна траєкторія виявляється через інноваційну діяльність викладача, обмежену сферою його безпосередніх контактів зі студентами. Забезпечується ця лінія в основному авторитетом викладача та його яскравим захопленням гендерними ідеями. І коли гендерна проблематика вельми потужно заявить про себе в змісті дипломних робіт студентів, у тематиці їх доповідей на студентських наукових конференціях, то, як правило, саме це стане приводом для усвідомлення членами адміністрації факультету та вищого навчального закладу необхідності інституалізацій гендерних курсів і спецкурсів. Причому з цього моменту локальна лінія із закономірністю замінюється глобальною, але в разі, якщо адміністрація вищого навчального закладу проникнеться усвідомленням актуальності гендерної проблематики для формування нового типу особистості майбутнього спеціаліста.

Зазначимо, що саме така трансформація була зафіксована нами під час аналізу особливостей становлення і розвитку діяльності Центру гендерних студій Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка, мета якого полягала в підготовці педагогічних кадрів (методистів з виховної роботи, вихователів, учителів, психологів інтернатів та загальноосвітніх шкіл) до опанування основ гендерного виховання, що вибудовується на принципах егалітарності навчально-виховної роботи з підлітками. Так, Центр гендерних студій як науково-дослідницька лабораторія та культурно-просвітній підрозділ, організований за підтримки Канадсько-Українського гендерного фонду й активного адміністративного керівництва ректорату педагогічного університету, очолюваного професором В.Кравцем, але за власною ініціативою доцента кафедри психології О.Кікінежди, яка стала надалі його директором, об'єднав у своєму складі науково-педагогічні кадри Інституту педагогіки і психології, виховного відділу і кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства ТДПУ, а також Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, Центру адаптації для дітей-сиріт і Коропецької школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування. При цьому Центр гендерних студій об'єднав і скоординував зусилля вчених, викладачів, аспірантів і студентів у межах гендерних досліджень, сконцентрував діяльність своїх шести студій навколо:

- розробки концептуальних основ організації педагогічного впливу на гендерний розвиток особистості і створення відповідного діагностичного інструментарію (адаптація опитувачів на певне уявлення тінейджерів про гендерну самореалізацію чоловіка і жінки, розробка психодіагностики гендерних стереотипів та диференціації педагогічних вимог до хлопчиків і дівчаток з боку дорослих, уточнення критеріїв конвент-аналізу ілюстративного та навчального матеріалу шкільних підручників методами гендерної експертизи);

- оновлення змісту педагогічної освіти шляхом упровадження гендерної тематики в навчальні дисципліни і створення спецкурсів „Гендерна психологія” для магістрантів, „Психологія сімейного життя” та „Психологія статі: гендерний і психосексуальний розвиток людини” для бакалаврів і спеціалістів – практичних психологів і соціальних педагогів;
- підготовки студентів як майбутніх учителів до проведення навчально-виховної роботи з гендерної соціалізації дітей на принципах егалітарності, зумовлених етнокультурними традиціями, а також апробації програми Школи гендерної рівності;
- підготовки викладацького складу педагогічного вищого навчального закладу до формування готовності студентів до роботи з гендерного виховання та соціалізації дітей на принципах автономності й інтеграції прийомів науково-педагогічної діяльності (активних та інтерактивних, діалогових, ігрових й індивідуальних методів), єдності дослідницької роботи та викладання, максимальної відкритості гендерних курсів слухачам, руйнування авторитарних моделей навчання у вищому навчальному закладі.

Як наслідок, в експериментальних школах ТНПУ ім. В.Гнатюка під керівництвом В.Кравця було здійснено такі заходи:

- запровадження в практику національної школи ідей гендерно-чутливого виховання та формування гендерної культури дітей і молоді, в тому числі й депривованих;
- організація й активізація науково-дослідницької роботи вчителів у проблемних групах, участі в конкурсах з гендерної тематики, створення гендерної бібліотеки та відеотеки;
- проведення низки семінарів і тренінгів різних категорій шкільних педагогів і психологів. Їх тематика охоплювала такі аспекти: „Гендерні настанови навчально-виховного процесу”; „Формування гендерної культури в учнівської та депривованої молоді”; „Інноваційні технології у формуванні гендерної культури школярів”; „Сексизм як соціально-психологічна проблема”; „Основи сімейного щастя: гендерний підхід”; „Усвідомлення гендерних стереотипів й аналіз гендерних конфліктів”; „Вплив дитинства на засвоєння гендерних ролей”; „Особливості гендерної соціалізації підлітків в умовах позашкільного закладу”; „Пріоритетні напрями виховання в новому навчальному році: науково-методичний супровід”.

Суттєво, що ці семінари проводились з метою впровадження в навчально-виховний процес сучасної середньої школи принципів гендерної рівності шляхом обговорення питань гендерної соціалізації підлітків, здорового способу життя, збереження репродуктивних прав дівчат-підлітків тощо. Цьому сприяли й дискусії під час конференцій, присвячених обговоренню таких питань: Яке майбутнє простежується в гендерних орієнтаціях сучасних юнаків та дівчат? Які очікування вчителів та батьків: патріархальні чи егалітарні? Чи можна подолати статеву сегрегацію школярів? Результатом дискусій було „Дерево гендерних очікувань”, що містило пропозиції їх учасників щодо підвищення ефективності навчально-виховного процесу сучасної школи з метою досягнення гендерної рівності.

В цілому заходи, проведені Центром гендерних студій, як підкреслюють його організатори та активні учасники (О.Кікінежди, В.Кравець, М.Побуріна, О.Тимчишин та ін.), зумовили досягнення не тільки значущого наукового, але й соціального ефекту: у відгуках учителів, методистів, керівників міських, районних та обласних структур освіти Тернопільщини стійко простежувалася тенденція до розуміння ними цінностей і готовності до реалізації принципів гендерної рівності в умовах сучасної школи (3, 84-85).

Підкреслимо, що на сьогодні в середніх навчальних закладах України знайшла своє відображення саме локальна траєкторія в інтеграції гендерних досліджень в їх освітню практику. Але незважаючи на всі складності, з якими стикається розвиток гендерних досліджень, їх входження в систему національної середньої освіти неправомірно вважати фактом, що склався. Через це проведений нами упродовж 2000-2009 рр. педагогічний експеримент на базі середніх навчальних закладів м.Одеси (під науковим керівництвом професора О.С.Цокур) дозволив установити, що:

- сучасні гендерні дослідження пройняли собою, хоча й нерівномірно, всі галузі світової науки, через що гендерна проблематика в її найбільш широкій інтерпретації є значним міждисциплінарним полем, яке охоплює соціально-економічний, демографічний, соціологічний, культурно-антропологічний, психологічний та інтелектуальний аспекти;
- розвиток гендерних досліджень і формування відповідної їм метатеорії відкривають нові перспективи в розвитку теорії пізнання і в Україні;
- розуміння сутності гендерних досліджень сприяє виявленню гуманітарної складової не тільки науки, але й вищої та середньої освіти, зумовлюючи адекватність розуміння проблем, пов'язаних з її гуманітаризацією, що передбачає виявлення особистісного сенсу та персональної значущості дисциплін, які вивчаються, для кожного з тих, хто навчається;
- завдяки гендерним знанням сучасна освіта в Україні могла б відкрити нові перспективи для усвідомлення кожним з тих, хто навчається, своїх потенційних можливостей і через це стати центром та рушійною силою розвитку їх особистості, її самовизначення стосовно ролі й місця в суспільному виробництві та житті;
- боротьба з існуючими, але застарілими поглядами на роль і місце жінки в суспільстві, з традиціями і забобонами, що викоринили себе, які орієнтують на її залежний стан, повинно стати головною метою гендерної освіти учнівської молоді, головне призначення якої полягає в повороті до цілісної картини світу і, насамперед, всього світу культури й світу людини;
- без кардинальних змін у дослідженні жіночої проблематики в бік пріоритету гендерного підходу неможливо створити життєздатну концепцію покращення стану жінок, а також сформуванню раціональну політику щодо їхньої гендерної рівності;
- серед навчальних дисциплін сучасного національного середнього навчального закладу провідні позиції повинні посісти гендерні спецкурси, в тому числі присвячені різним проблемам соціокультурної трансформації українського суспільства, одним із головних суб'єктів якого повинна стати жіноча особистість;
- подолання андроцентристських поглядів на світ сприятиме впровадженню в навчально-виховний процес національних навчальних закладів проблематики гендерних досліджень, котрі стають інтегративною частиною наукових досліджень у нашій державі.

Провідною метою впровадження гендерних курсів в освітній процес загальноосвітнього навчального закладу є розробка базової моделі гендерної освіти і виховання учнівської молоді через упровадження гендерної проблематики в зміст середньої освіти, розробку програм спецкурсів і методичних рекомендацій з вивчення жіночих досліджень, підготовку навчальних і методичних посібників, читання лекцій з гендерної тематики для учнів різного шкільного віку та їхніх батьків.

Підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що, з одного боку, існують сприятливі і ще багато в чому невикористані потенційні можливості для поширення сфери гендерної освіти в Україні в цілому і для успішної інтеграції гендерного підходу в підготовку учнів загальноосвітніх навчальних закладів до життя у сучасному суспільстві, для чого вже визріли й об'єктивували себе певні передумови. Серед них, насамперед, слід виокремити конструктивність низки новаторських ініціатив учителів-новаторів, які своїм творчим внеском і практичною діяльністю сприяють неухильному поступовому впровадженню нової – гендерної складової навчально-виховного процесу середньої школи, а також здійсненню певних організаційно-методичних зрушень щодо формування й інституалізації соціального статусу гендерної освіти та виховання.

З іншого боку, рівень ефективності інтеграції гендерного підходу в навчально-виховний процес середніх навчальних закладів багато в чому знижують такі проблеми, які потребують конструктивного вирішення:

- гендерні дослідження дотепер посідають маргінальний стан у науковому знанні й далекі від своєї інституалізації в умовах розвитку українського суспільства, що пов'язано з відсутністю окремої наукової дисципліни „Фемінологія. Гендерологія” (яка затверджена в нових державних стандартах Міністерства освіти Росії, але відсутня в стандартах освіти

України) і професійних товариств вітчизняних гендерологів, періодичних видань з гендерної тематики;

- недостатня розповсюдженість відомостей відносно нормативно-правової бази з інституалізації і впровадження гендерних досліджень на рівні вітчизняної науки, освіти і соціальної практики, внаслідок чого будь-яка спроба інтегрувати гендерний підхід в їх сферу часто зустрічає непорозуміння і певний опір;

- обмежена кількість інноваційно мислячого адміністративного та професійно-педагогічного складу середніх навчальних закладів, задіяного в розвитку процесу інтеграції гендерного підходу в сучасну національну школу;

- відсутність підручників українських авторів як носіїв фундаментальних знань з гендерної теорії і гендерного аналізу з грифом Міністерства освіти і науки України, а також недостатня кількість і, відповідно, невисока якість навчально-методичного забезпечення гендерних дисциплін (опублікованих програм курсів, навчальних посібників, практикумів та навчально-методичних матеріалів тощо), необхідних для формування гендерного компонента середньої освіти з урахуванням віку та статі учнів;

- відсутність об'єктивних даних щодо моніторингу про якість викладання гендерних курсів в українських навчальних закладах;

- недостатнє залучення талановитої молоді – учнів, молодих учителів до вивчення гендерних проблем, особливо через здійснення ними самостійних досліджень, участь у творчих конкурсах і науково-дослідницьких програмах з гендерної проблематики і формування нового співтовариства – професійних гендерологів.

Перспектива подальших досліджень полягає у розробці дієвих технологій з гендерного виховання учнівської молоді.

1. Досвід упровадження проекту виховання гендерної культури молоді /Упор. В.Гуриєвська. – Хорол, 2003.
2. Мунтян І.С. Щодо актуальності впровадження гендерного підходу в процес професійної підготовки студентів вищих педагогічних закладів освіти //Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип.1-2.
3. Гендерна педагогіка /В.П.Кравець. – Тернопіль, 2007.